

Contacten tussen grootouders en kleinkinderen

Janneke Oppelaar en Pearl A. Dykstra¹

Summary

Contacts between grandparents and grandchildren

How much contact do Dutch grandparents have with their grandchildren, and how can differences in contact frequency be explained? In the 1992 NESTOR-LSN survey of 'Older adults living arrangements and social networks', an a-select group of 976 grandparents answered questions on the frequency and content of the contacts with each of their grandchildren. To explain differences in grandparent-grandchild contact frequency, we developed an integrative theoretical framework distinguishing the personal motives to invest in the relationship and the opportunity structure that inhibits or encourages interactions. Results from multi-level analyses, involving three levels (grandparents, middle generation and grandchildren) show differences in contact frequency between grandparents, between the families of their children and between individual grandchildren. The frequency of grandparent-grandchild contact is more strongly determined by the opportunity structure than by personal motives. Nevertheless, the influence of personal motives cannot be disregarded. The middle generation plays a decisive role mediating contacts between grandparents and grandchildren.

1. Inleiding

In een recent redactioneel commentaar in het *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie* sprak Diesfeldt (1999) van een stiefmoederlijke bedeling van grootouderschap in de Nederlandse sociaal-wetenschappelijke literatuur. Het aantal publicaties is op één hand te tellen (Post, Van Imhoff, Dykstra & Van Poppel, 1997; Prins, 1994; Vermulst, De Brock & Van Zutphen, 1991). Het is opmerkelijk dat er in Nederland zo weinig onderzoek is verricht naar grootouderschap. Maatschappelijk gezien zijn er immers voldoende redenen dit onderwerp te bestuderen. Ten eerste omvat het grootouderschap een betrekkelijk lange fase in het leven. Gegeven de huidige levensduur zijn mensen meer dan een derde van hun leven grootouder. Het is niet ongebruikelijk dat de levens van grootouders en kleinkinderen elkaar 30 jaar overlappen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat grootouders een niet te onderschatten rol vervullen binnen families. Grootouders fungeren als belangrijke schakel in de informele kinderopvang (Remery, Van Doorne-Huiskes, Dykstra & Schippers, 2000). Ook wordt gesproken van grootouders als 'achterwacht': ze bemoeien zich niet actief met de gezinnen van hun kinderen, maar staan aan

de zijlijn klaar om in te springen als hulp nodig is (Troll, 1983). Ten derde is het vanuit het oogpunt van sociale integratie interessant naar grootouderschap te kijken. Onze samenleving is zodanig ingericht dat mensen een groot deel van hun tijd doorbrengen in leeftijdsenclaves, ieder met hun eigen cultuur en met op hun leeftijd gerichte bezigheden. Families vormen een van de weinige contexten waarin mensen van verschillende leeftijden met elkaar omgaan. Intergenerationele contacten zoals die tussen grootouders en kleinkinderen fungeren als cohort-bruggen (Hagestad, 1981), bruggen tussen personen die hun wortels hebben in verschillende historische periodes.

Met het onderhavige onderzoek naar de contacten tussen grootouders en kleinkinderen beogen we – althans voor Nederland – in een kennislacune te voorzien. We starten met een beschrijvende vraag: in hoeverre hebben grootouders contact met hun kleinkinderen? Vervolgens stellen we de vraag: hoe kunnen verschillen in de frequentie van contact tussen grootouders en kleinkinderen worden verklaard?

We streven in dit onderzoek methodologische verbeteringen na. In tegenstelling tot het bestaande (vooral Amerikaanse) onderzoek dat is gebaseerd op kleine Gelegenheidssteekproeven (zie bijvoorbeeld Leek & Smith, 1991; Sanders & Trygstad, 1989; Spruytte, Verschueren & Marcoen, 1999; Thompson & Walker, 1989), maken we gebruik van een grootschalige steekproef die representatief is voor de oudere bevolking in Nederland. Eerdere studies hebben zich over het algemeen op een van de kleinkinderen gericht, het oudste of meest favoriete kleinkind (Kivett, 1985; Silverstein & Long, 1998; Spruytte, Verschueren & Marcoen, 1999), hetgeen een beperkt beeld oplevert van grootouder-kleinkindrelaties. In het onderhavige onderzoek beschikken we over gegevens over ieder van de kleinkinderen van een bepaalde grootouder.

Naast het leveren van een methodologische bijdrage, beogen we een bijdrage aan theorievorming te leveren. In de meeste studies naar de grootouder-kleinkindrelatie ontbreekt een theoretische basis. We hebben inzichten uit verschillende theorieën bij elkaar gebracht. Een deel daarvan richt zich op de *persoonlijke motieven* te investeren in de grootouder-kleinkindrelatie. Een ander deel richt zich op de *gelegenheidsstructuur* die interactie tussen grootouder en kleinkind bevordert of juist belemmert.

2. Hypothesen

2.1 Persoonlijke motieven

2.1.1 Kinkeeping

De *kinkeeping*-theorie stelt sekseverschillen in familierelaties centraal. Volgens deze theorie hebben vrouwen meer belang bij investeringen in familierelaties dan mannen (Rosenthal, 1985; Rossi & Rossi, 1990; Troll, Miller & Atchley, 1979). Het zijn met name de oudere vrouwen die contacten met familie onderhouden. De dochters en kleindochters van deze vrouwen zouden 'in opleiding' zijn om de kinkeeping-rol over te nemen, wanneer dit nodig mocht zijn (Troll, 1994). Volgens Rossi en Rossi (1990) komt de kinkeeping-rol van vrouwen ten eerste voort uit

een biologisch bepaalde gehechtheid aan hun kinderen en kleinkinderen, die wordt versterkt door de grotere betrokkenheid van vrouwen bij de verzorging en opvoeding van kinderen. Verder is de sekssocialisatie van meisjes meer op het ouderschap en de familie gericht dan die van jongens. Als derde oorzaak wijzen de auteurs op de geringere economische zelfstandigheid van vrouwen. Vrouwen zouden meer geneigd zijn banden met familie aan te houden voor het geval zij een financieel vangnet nodig hebben. Op basis van de kinkeeping-theorie komen we tot de *hypothesen* dat (a) grootmoeders vaker contact hebben met kleinkinderen dan grootvaders, (b) grootouders vaker contact hebben met kleinkinderen van dochters dan met kleinkinderen van zoons en (c) grootouders vaker contact hebben met kleindochters dan met kleinzoons.

2.1.2 Kin selection

Sekseverschillen in contacten tussen kleinkinderen en grootouders worden niet alleen binnen de kinkeeping-theorie maar ook binnen de uit de sociobiologie afkomstige *kin selection* theorie benadrukt (Dubas, 2001). De zinvolheid en bruikbaarheid van sociobiologische theorieën staan ter discussie (voor een bespreking zie bijvoorbeeld Freese & Powell, 1999). Toch maken we gebruik van deze theorie omdat deze tot toetsbare voorspellingen leidt over sekseverschillen in de frequentie van contacten tussen grootouders en kleinkinderen die voor een deel een verbijzondering zijn van die gebaseerd op de kinkeeping-theorie.

Het uitgangspunt van kin selection is dat contacten binnen families geleid worden door een strategie gericht op een optimale verspreiding van genen (Leek & Smith, 1991). De gedachte is dat er meer wordt geïnvesteerd in verwantschapsrelaties naarmate er meer zekerheid is omtrent de verwantschap. Die zekerheid is groter als het familielid meer gelijkenis vertoont met het individu en er dus een sterkere overeenkomst is in genenpatronen. Grootmoeders zien mogelijk meer gelijkenis in een kleindochter, grootvaders in een kleinzoon. We toetsen de *hypothese* dat grootouders vaker contact hebben met kleinkinderen van dezelfde dan met die van de andere sekse. Verder is de betrouwbaarheid van verwantschap groter bij moeders dan bij vaders. Bij mannen kunnen er altijd twijfels zijn omtrent het biologisch vaderschap. De betrouwbaarheid van de verwantschap tussen grootouder en kleinkind is groter naarmate de lijn meer moeder-dochterverbindingen kent (Smith, 1991). De *hypothese* die hieruit volgt is dat grootmoeders en kleinkinderen van dochters het vaakst contact hebben, terwijl grootvaders en kleinkinderen van zoons het minst vaak contact hebben. De frequentie van contact tussen grootvaders en kleinkinderen van dochters en die tussen grootmoeders en kleinkinderen van zoons ligt tussen deze extremen in.

Naast de betrouwbaarheid van verwantschap speelt de nabijheid van de verwantschap een rol binnen de kin selection-theorie. De gedachte is dat individuen meer geneigd zijn te investeren in nabije verwanten (bijvoorbeeld verwanten in de eerste graad) dan in minder nabije verwanten. In dit onderzoek toetsen we de *hypothese* dat grootouders vaker contact hebben met bloedverwante kleinkinderen dan met kleinkinderen verkregen via stief- of adoptief ouderschap.

2.1.3 Sociaal-emotionele selectiviteit

De volgende theorie die we behandelen, namelijk de *social-emotional selectivity*-theorie (Baltes & Carstensen, 1999; Carstensen, 1992), stelt leeftijdsverschillen in de aard van sociale contacten centraal. Op jongere leeftijd, wanneer men de tijd als onbeperkt beschouwt, worden vooral lange-termijndoelen nagestreefd, zoals het verkrijgen van nieuwe informatie en kennis. Op hogere leeftijd krijgen korte-termijndoelen, bijvoorbeeld hoe iemand zich op dat moment voelt, voorrang boven lange-termijndoelen. Binnen relaties neemt met het ouder worden het belang van emotionele opbrengsten toe ten opzichte van instrumentele opbrengsten. Het belang van contacten met kleinkinderen voor het emotioneel welbevinden van ouderen wordt in verschillende studies onderstreept. Plezier, aandacht en genegenheid zijn veelgenoemde opbrengsten van interacties met kleinkinderen (Johnson, 1988b). In contacten met kleinkinderen is er de mogelijkheid te slagen in een rol waar men als ouder wellicht minder succesvol was (Neugarten & Weinstein, 1964). Daarnaast is er de voldoening dat de familielijn via de kleinkinderen voortleeft en dat de kleinkinderen doelen zullen bereiken die de ouderen noch hun kinderen hebben bereikt. Volgens de theorie van sociaal-emotionele selectiviteit is de naderende dood er de oorzaak van dat ouderen zich meer en meer richten op hun meest intieme relaties, waaronder kleinkinderen (Silverstein & Long, 1998). We formuleren de *hypothese* dat oudere grootouders vaker contact hebben met kleinkinderen dan jongere grootouders.

2.1.4 De grootouderschapscarrière

Terwijl het voorafgaande betrekking had op de leeftijd van de grootouder, gaat de *grootouderschapscarrière* (Cherlin & Furstenberg, 1986) uit van de leeftijd van het kleinkind. De eerste fase, die de *fat part of grandparenting* wordt genoemd, begint bij de geboorte van een kleinkind en eindigt bij diens tienerjaren. Net als bij een beroepscarrière investeert een grootouder met name in deze fase veel in het kleinkind. Oppasbeurten dragen hiertoe bij. In de tweede fase, de adolescentie, begint het kleinkind zich los te maken van zijn of haar familie. De sterke oriëntatie op leeftijdgenoten (Harris, 1998) dringt familieleden, onder wie grootouders, naar de achtergrond. Deze periode wordt idealiter gekenmerkt door wederkerigheid: het kleinkind helpt de grootouder met boodschappen en allerlei karweitjes; de grootouder helpt het kleinkind met huiswerk en hobby's. De derde fase treedt in wanneer het kleinkind volwassen wordt en een eigen gezin gaat vormen. De overgrootouders maken nu plaats voor de nieuwe grootouders. Het contact tussen grootouders en hun volwassen kleinkinderen is in deze periode met name symbolisch en beperkt zich tot vakanties, familiefeesten en verjaardagen. In lijn met de grootouderschapscarrière formuleren we de volgende *hypothese*: de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen neemt af naarmate kleinkinderen ouder worden.

2.2 De gelegenheidsstructuur

Interactie tussen individuen is voor een belangrijk deel afhankelijk van de gelegenheidsstructuur die interactie mogelijk maakt of juist verhindert. Het uitgangspunt is dat interacties tussen

grootouder en kleinkind afhankelijk zijn van de mate waarin beiden 'beschikbaar' zijn. We maken onderscheid tussen fysieke en sociale beschikbaarheid.

2.2.1 Fysieke beschikbaarheid

De fysieke beschikbaarheid verwijst naar de energie en moeite die het kost om te komen tot interactie. De geografische afstand tussen grootouder en kleinkind is een belangrijke factor. Datzelfde geldt voor de gezondheid van de grootouder. We formuleren de *hypothese* dat grootouders en kleinkinderen vaker contact hebben naarmate (a) ze dichterbij elkaar wonen, en/of (b) de grootouder in betere gezondheid verkeert. Ook het al dan niet zelfstandig wonen van de grootouder is een relevante determinant. De geringe toegankelijkheid van institutionele woonvormen vanwege het gebrek aan privacy en de minder persoonlijke sfeer vormt voor buitenstaanders een drempel om regelmatig op bezoek te gaan. Daarnaast geldt dat grootouders in verzorgings- of verpleegtehuizen veelal minder gezond zijn dan zelfstandigwonenden (Van Solinge, 1995). Onze *hypothese* is derhalve dat grootouders in institutionele woonvormen minder vaak contact hebben met kleinkinderen dan grootouders die nog min of meer zelfstandig wonen.

Onzes inziens dient ook rekening te worden gehouden met de tijd die de grootouder en het kleinkind beschikbaar hebben voor interactie. Wanneer grootouders veel tijd kwijt zijn aan alternatieve bezigheden zoals een betaalde baan of vrijwilligerswerk, houden zij minder tijd over om te investeren in de relaties met kleinkinderen. Troll (1985) spreekt van off-time grootouderschap: wanneer een individu nog volop bezig is met zijn of haar arbeidscarrière komt de transitie naar het grootouderschap op dat moment slecht uit, hij of zij heeft nauwelijks tijd om grootouder te zijn. De *hypothese* die zullen worden getoetst, luiden dat (a) grootouders met een betaalde baan minder vaak contact hebben met kleinkinderen dan grootouders die geen betaald werk verrichten en (b) grootouders die vrijwilligerswerk verrichten minder vaak contact hebben met kleinkinderen dan grootouders die geen vrijwilligerswerk verrichten.

Ten slotte kan een grootouder veel tijd kwijt zijn aan interacties met andere kleinkinderen. De *hypothese* is dat grootouders met een groot aantal kleinkinderen minder vaak contact hebben met een afzonderlijk kleinkind dan grootouders met een klein aantal kleinkinderen. Op voorhand is niet duidelijk welke samenhang moet worden verondersteld tussen de grootte van het gezin waartoe het kleinkind behoort en de frequentie van contact. Enerzijds is er het argument dat een grootouder voor kleinkinderen uit een klein gezin fysiek meer beschikbaar is dan voor kleinkinderen uit een groot gezin. Anderzijds kan men stellen dat er vaker contact zal zijn met kleinkinderen uit grote gezinnen omdat er meer aanleiding is tot bezoek (verjaardagen, enzovoort). Vandaar dat we geen *hypothese* formuleren inzake de richting van de samenhang tussen de frequentie van grootouder-kleinkindcontact en de grootte van het gezin van het kleinkind.

2.2.2 Sociale beschikbaarheid

Kenmerkend voor de gelegenheidsstructuur van de grootouder-kleinkindrelatie is dat er een tussenliggende generatie is, die een bemiddelende dan wel een beperkende rol kan spelen bij de interacties tussen grootouders en kleinkinderen (Chan & Elder, 2000). De betrokkenheid die ouders hebben ten aanzien van hun eigen ouders wordt veelal overgedragen op hun kinderen

(Barranti, 1985). Een hechte relatie tussen jongvolwassen kleinkinderen en een grootouder is vaak een voortzetting van vroegere interacties, waarbij de ouders het kleinkind op jonge leeftijd de mogelijkheid hebben gegeven een dergelijke band op te bouwen (Matthews & Sprey, 1985). De *hypothese* die hieruit volgt, is dat grootouders vaker contact hebben met kleinkinderen, naarmate de grootouder een hechtere band heeft met zijn of haar kind. Dit geldt met name wanneer het kleinkinderen van een dochter betreft. De moeder van het kleinkind wordt in de literatuur de *gatekeeper* genoemd, zij bewaakt de weg naar het kleinkind (Chan & Elder, 1996; Cherlin & Furstenberg, 1986). Gegeven dat oudere kleinkinderen beter in staat zijn zelfstandig een relatie te onderhouden met hun grootouders en daarmee de mediërende rol van de ouders beperken (Brubaker, 1990), wordt aanvullend de *hypothese* geformuleerd dat de invloed van de kwaliteit van de relatie tussen een grootouder en zijn of haar kind op de frequentie van het contact tussen grootouder en kleinkind minder groot is voor oudere kleinkinderen dan voor jonge kleinkinderen.

Vanuit de literatuur is bekend dat echtscheiding van ouders over het algemeen een verstoring tot gevolg heeft van de relatie met kinderen (Dykstra, 1998). De *hypothese* die we op grond van dit gegeven toetsen is dat grootouders die een echtscheiding hebben meegemaakt minder vaak contact hebben met hun kleinkinderen dan grootouders die nooit zijn gescheiden. De redenering hier is dat de echtscheiding negatieve gevolgen heeft gehad voor de relatie tussen de oudste en de middengeneratie. Als gevolg van de verslechterde relatie tussen ouders en grootouders is er eveneens minder contact tussen grootouders en kleinkinderen. Gescheiden grootouders blijken minder contact te hebben met kleinkinderen dan diegenen die gehuwd of verweefd zijn (Uhlenberg & Hammil, 1998). Echtscheiding van een jongere generatie behoeft geen verstoring tot gevolg te hebben van relaties met de oudere familiegeneratie, integendeel (Dykstra, 1998). De oudste generatie kan fungeren als bron van stabiliteit en steun voor zowel de kleinkinderen als de ouders (Johnson, 1988). We formuleren de *hypothese* dat grootouders vaker contact hebben met kleinkinderen die een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt dan met kleinkinderen van wie de ouders bij elkaar zijn gebleven. In de vorige hypothese is geen rekening gehouden met de verzorging en opvoeding van kinderen na de echtscheiding. Over het algemeen brengen kinderen na de echtscheiding meer tijd door bij de moeder dan bij de vader. De grootouders van vaders kant zullen minder toegankelijk zijn voor de kleinkinderen. Dit brengt ons tot de *hypothese* dat het positieve effect van een echtscheiding van de middengeneratie op de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen minder groot is wanneer het een zoon dan wanneer het een dochter van de grootouder betreft.

Tabel 1 geeft een overzicht van de hypothesen die zullen worden getoetst. Zoals in figuur 1 is te zien, zijn kenmerken van drie familiegeneraties in ons theoretisch model betrokken: die van grootouder, middengeneratie en kleinkind.

3. Data en methoden

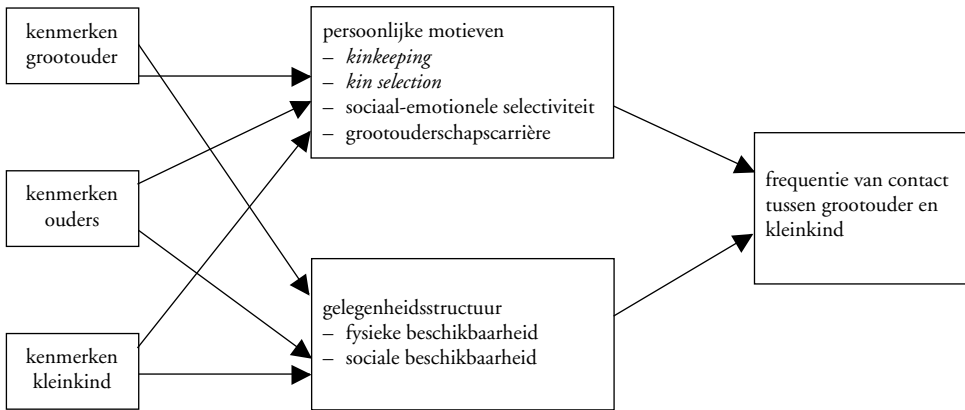
Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is gebruikgemaakt van gegevens van het 'Leefvormen en Sociale Netwerken van Ouderen'-survey (NESTOR-LSN), in het kader waar-

Tabel 1: Overzicht van hypothesen over verschillen in de frequentie van contact tussen grootouders en kleinkinderen

Theorie	Variabele	Verwachte samenhang
<i>Persoonlijke motieven</i>		
Kin selection		
Fysieke gelijkenis	Kleinkind dezelfde sekse als grootouder (1 = ja)	+
Onzekerheid vaderschap	Aantal moeder-kindbindingen (0 – 2)	+
Bloedverwantschap	Adoptief of stiefkind (1 = ja)	–
Kinkeeping	Sekse grootouders (1 = vrouw)	+
	Sekse middengeneratie (1 = vrouw)	+
	Sekse kleinkind (1 = vrouw)	+
Social-emotional selectivity	Leeftijd grootouder (jaren)	+
Grootouderschapscarrière	Leeftijd kleinkind (jaren)	–
<i>Gelegenheidsstructuur</i>		
Fysieke beschikbaarheid	Reistijd (minuten)	–
	Gezondheid grootouder (4 – 20)	+
	Institutionalisering grootouder (1 = ja)	–
	Betaalde baan grootouder (1 = ja)	–
	Vrijwilligerswerk grootouder (1 = ja)	–
	Aantal kleinkinderen (1 – 49)	–
	Gezinsgrootte middengeneratie (1 – 8)	?
Sociale beschikbaarheid	Frequentie contact middengeneratie-grootouder (0 – 7)	+
		(samenhang neemt af met leeftijd)
	Echtscheiding grootouder (1 = ja)	–
	Echtscheiding middengeneratie (1 = ja)	+
		(samenhang minder sterk voor zoons)

van in 1992 face-to-face-interviews zijn gehouden met ruim 4400 ouderen geboren tussen 1903 en 1937. Het betreft een gestratificeerde steekproef waarbij oudere respondenten, oudere mannen met name, zijn oververtegenwoordigd. De steekproef is afkomstig uit de bevolkingsregisters van 11 gemeenten: Amsterdam en twee plattelandsgemeenten in haar directe omgeving,

Figuur 1. Theoretisch model ter verklaring van verschillen in de frequentie van contact tussen grootouder en kleinkind

een stad en twee plattelandsgemeenten in het Zuiden van het land en een stad en vier plattelandsgemeenten in het Noordoosten. Zowel zelfstandigwonenden als ouders in verzorgings- of verpleegtehuizen behoorden tot het steekproefkader. Voor details inzake de dataverzameling, zie Van Broese Groenou, Van Tilburg, De Leeuw & Liefbroer, 1995.

Bij een aselechte deelsteekproef van grootouders ($n = 976$) zijn tijdens het interview gegevens verzameld over *elk* van de kleinkinderen. Iets meer dan de helft van de geselecteerde grootouders is vrouw (54,5%); de gemiddelde leeftijd van de grootouders is 73,5 jaar. Van de grootvaders is 76 procent gehuwd, ruim 3 procent is gescheiden en ruim 21 procent is weduwnaar. Van de grootmoeders is 48 procent gehuwd, 5 procent is gescheiden, 47 procent is weduwe en één oma is nooit gehuwd. Zes procent van de grootouders verblijft in een institutie. De mannen zijn gemiddeld 2,5 jaar later grootouder geworden dan de vrouwen (op de leeftijd van respectievelijk 55,3 en 52,9 jaar). De respondenten hebben gemiddeld iets meer dan zes kleinkinderen, het aantal kleinkinderen varieert van één tot 49 kleinkinderen. Respondenten van 85 jaar en ouder hebben gemiddeld negen kleinkinderen, de 55- tot 65-jarigen hebben gemiddeld vier kleinkinderen. De gemiddelde leeftijd van de kleinkinderen is 16 jaar. De jongste kleinkinderen zijn nog geen één jaar oud, het oudste kleinkind is 53 jaar oud. Ongeveer een derde van de kleinkinderen is ouder dan 20 jaar.

Voor de analyses is een aantal selecties toegepast. Gegevens van kleinkinderen die bij de grootouders inwonen zijn weggelaten. Verder zijn de gegevens van kleinkinderen van zoons en dochters die zijn overleden niet meegenomen (de analyses zijn dus beperkt tot families waar de lijn grootouder-middengeneratie-kleinkind intact is). De analyses zijn gebaseerd op 945 grootouders die samen 2529 kinderen en 5752 kleinkinderen hebben.

3.1 Meetinstrumenten

Frequentie contact. Voor ieder kleinkind is gevraagd hoe vaak de respondent contact met hem/haar heeft. Benadrukt is dat het persoonlijk, telefonisch of schriftelijk contact kon zijn. De antwoord categorieën zijn 'nooit' (score 0), 'een keer per jaar of minder' (score 1), 'een paar keer per jaar' (score 2), 'een keer per maand' (score 3), 'een keer per twee weken' (score 4), 'een keer per week' (score 5), 'een paar keer per week' (score 6) en 'elke dag' (score 7).

Bloedverwantschap kleinkind. Voor elk kind en elk kleinkind van de grootouders is gevraagd of dit een biologisch, stief-, of geadopteerd kind betrof. Niet-bloedverwante kleinkinderen (score = 1) zijn of zelf stief- of geadopteerd kind of hebben een ouder die een stief- of geadopteerd kind is van de respondent. Bloedverwante kleinkinderen hebben de score nul op deze variabele.

Geografische afstand. Er is geen precieze informatie over de geografische afstand tussen de grootouder en elk van zijn of haar kleinkinderen. Wel is de reistijd tussen de grootouder en de middengeneratie bekend, welke als een indicatie kan worden beschouwd voor de reistijd tussen grootouder en kleinkind. Gegeven dat met name voor de oudere kleinkinderen een meting van de afstand ontbreekt, voegen we een interactievariabele met de leeftijd van het kleinkind aan de analyses toe. De geografische afstand is gemeten als het aantal minuten dat het duurt om bij de ander te komen op de manier zoals gewoonlijk wordt gereisd. In de analyses is de logaritme van de reistijd gebruikt vanwege een mogelijk versturende invloed van uitschieters (33 kinderen – ouders van 76 kleinkinderen – wonen op meer dan 24 uur reizen van de grootouder af).

Gezondheid grootouder. Als indicator van gezondheid is functionele capaciteit gehanteerd. Deze is gemeten met behulp van vier vragen over de mate waarin iemand in staat is activiteiten van het dagelijkse leven (ADL) te verrichten (de trap op- en aflopen, vijf minuten lopen zonder stil te staan, gaan zitten in en opstaan uit een stoel en het aan- en uitkleden). De ADL-score varieert van vier (ernstige functionele beperkingen) tot 20 (geen functionele beperkingen).

Institutionele woonvorm. In het survey is gevraagd naar de huishoudenssituatie, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen privé- en institutionele huishoudens. Van de grootouders uit de steekproef die in een institutionele woonvorm verblijven (score = 1) wonen de meesten in een verzorgingstehuis. Slechts enkelen verblijven in een verpleegtehuis.

Betaald werk grootouder. Op basis van het aantal uren per week dat betaald werk wordt verricht, is vastgesteld of een grootouder wel (score = 1) of geen baan heeft (score = 0). De vraag is ook voorgelegd aan ouderen boven de leeftijd van 65 jaar.

Vrijwilligerswerk grootouder. Tijdens het interview is een lijst van organisaties in het kader waarvan vrijwilligerswerk kan worden gedaan voorgelegd aan de respondenten. Aan degenen die voor minimaal één organisatie onbetaald vrijwilligerswerk doen is de score één toegekend. Degenen die geen vrijwilligerswerk verrichten ontvangen de score nul.

Kwaliteit relatie middengeneratie-grootouder. In het oorspronkelijke NESTOR-LSN-survey is niet specifiek gevraagd naar de kwaliteit van de relatie van de respondent met zijn of haar kinderen. Wel is er informatie over de frequentie van contact. We veronderstellen dat degenen die vaker contact met elkaar hebben een meer hechte relatie hebben. De frequentie van contact tus-

sen de respondent en zijn of haar kind (de middengeneratie) is op dezelfde manier gemeten als de frequentie van contact tussen grootouder en kleinkind.

Grootouder ooit gescheiden. Voor ieder huwelijk van de respondent is gevraagd of deze nog voortduurt. In het geval van ontbinding, is onder andere gevraagd naar de reden (scheiding, overlijden van de partner). Op basis van voorgaande informatie kon worden vastgesteld of de grootouder ooit een echtscheiding heeft meegemaakt (score = 1) of nooit is gescheiden (score = 0).

Middengeneratie ooit gescheiden. Aan de respondenten zijn ook vragen gesteld over de huwelijksgeschiedenis van ieder van hun kinderen. Op basis van deze informatie kon worden vastgesteld of er ooit een echtscheiding is geweest (score = 1) of niet (score = 0).

Aantal kleinkinderen. Voor iedere grootouder is de som berekend van het aantal in leven zijnde kleinkinderen.

Gezinsgrootte kleinkind. Voor ieder kleinkind is nagegaan hoeveel in leven zijnde broers en zusters er zijn. Dat aantal plus één is de gezinsgrootte.

Controlevariabelen. De partnerstatus van de grootouder en zijn/haar voltooid opleidingsniveau fungeren als controlevariabelen. Grootouders die met een partner het huishouden delen hebben de score nul voor partnerstatus. Grootouders die na scheiding of verweduwing alleen zijn komen te staan hebben de score één op deze variabele. Het hoogst voltooide opleidingsniveau is gemeten aan de hand van het aantal jaren dat onderwijs is gevolgd.

3.3 Analysemethoden

Vanwege de oververtegenwoordiging van oudere (mannelijke) respondenten in de NESTOR-LSN steekproef, is voor de beschrijvende analyses gebruikgemaakt van gewogen gegevens. De beschrijvende analyses zijn gebaseerd op geaggregeerde gegevens, dat wil zeggen dat de scores van de verschillende kleinkinderen per grootouder zijn samengenomen.

Vanwege de hiërarchische structuur van onze data, zijn multi-niveauregressiemodellen gebruikt voor de toetsing van de hypothesen (Goldstein, 1995). De data over de kleinkinderen vormen het eerste en laagste niveau, die van de middengeneratie (kind van de grootouder en ouder van het kleinkind) vormen het tweede niveau en die van de grootouders vormen het derde en hoogste niveau. Multi-niveaumodellen maken het mogelijk verklaringen voor verschillen in contactfrequentie tussen grootouders en kleinkinderen te zoeken in de verschillende generaties binnen de familie.

We hebben gebruikgemaakt van *forward modelling*. Beginnend bij het 'lege' model (alleen het intercept en de constante varianties per niveau) hebben we steeds groepsgewijs variabelen aan het model toegevoegd, met de verschillende theorieën als leidraad. Hierbij wordt naast het intercept per verklarende variabele het gemiddelde effect op de onafhankelijke variabele (*fixed effect*) geschat. De coëfficiënten van de *fixed effects* en hun standaardfouten kunnen op dezelfde manier worden gelezen als gebruikelijk is bij lineaire regressieanalyse. Met behulp van de afname van de deviantie kan worden getoetst of een model beter bij de data past dan een vorig model. De maat voor de afwijking van het geschatte model van de feitelijke data is de $-2 \cdot \log$ likelihood.

De afname van de deviantie is χ^2 -verdeeld met het aantal toegevoegde variabelen als vrijheidsgraden. De volgorde van invoering is als volgt: (1) variabelen die verband houden met de persoonlijke motieven om te investeren in familierelaties (*kin selection* en *kinkeeping*), (2) variabelen die verband houden met de persoonlijke motieven om gedurende het verloop van tijd te investeren in de relatie (*social emotional selectivity* en de grootouderschapscarrière), (3) variabelen die verband houden met de fysieke beschikbaarheid van de grootouder respectievelijk het kleinkind en (4) variabelen die verband houden met de sociale beschikbaarheid van de grootouder respectievelijk het kleinkind. Ten slotte worden in het laatste model drie interactievariabelen aan het model toegevoegd. Vanaf het tweede model wordt gecontroleerd voor opleidings- en partnerstatusverschillen tussen grootouders. Voor gemakkelijkere interpretatie van de desbetreffende regressiecoëfficiënten zijn de variabelen voor leeftijd, gezondheid, opleiding, aantal kleinkinderen en gezinsgrootte van het kleinkind gecentreerd rond het gemiddelde.

4. Resultaten

4.1 Beschrijvende analyses

In tabel 2 staat een overzicht van de mate waarin grootouders contact hebben met hun kleinkinderen, uitgesplitst naar sekse en leeftijdscategorie van de grootouder. Ruim 1,5 procent van de grootouders zegt helemaal geen contact te hebben met hun kleinkinderen. Ongeveer één op de tien grootouders blijkt niet met alle kleinkinderen contact te hebben, bijna 90 procent van de grootouders heeft dus met alle kleinkinderen contact. Drie op de vijf grootouders hebben elke week contact met één of meer kleinkinderen, terwijl één op de acht dagelijks contact heeft met een of meer kleinkinderen.

Verschillen tussen grootvaders en grootmoeders in de mate van contact met kleinkinderen zijn er nauwelijks. Een significant verschil doet zich uitsluitend voor bij het contact met alle kleinkinderen. Een groter deel van de grootvaders dan van de grootmoeders blijkt met alle kleinkinderen contact te hebben. Dit resultaat strookt op het eerste gezicht niet met de *kinkeeping*-hypothese, die stelt dat vrouwen meer familiegericht zijn dan mannen. De mate van contact met kleinkinderen blijkt te variëren met de leeftijd van de grootouder. Een groter deel van de jongere grootouders dan van de oudere grootouders blijkt met alle kleinkinderen contact te hebben. Ook blijkt een groter deel van de jongere grootouders (bijna 75%) dan van de oudere grootouders (40%) minimaal wekelijks contact te hebben met een of meer kleinkinderen.

4.2 Verklarende analyses

Uit de resultaten van het eerste 'lege' model van de multi-niveau-analyse blijkt dat grootouders en kleinkinderen gemiddeld enkele keren per maand contact hebben (3,763). Bijna de helft van de totale variantie (47,9%) ligt op het niveau van de middengeneratie. Kenmerken van de middengeneratie bepalen in belangrijke mate de frequentie van het contact tussen grootouders

Tabel 2: Overzicht van de mate waarin grootouders contact hebben met hun kleinkinderen, naar sekse en leeftijdscategorie, gewogen gegevens (in percentages)

	n	Geen contact met kleinkinderen %	Niet met alle kleinkinderen contact %	Minimaal wekelijks contact met ≥ 1 kleinkind %	Dagelijks contact met ≥ 1 kleinkind %
Alle grootouders	930	1,6	11,0	61,2	12,3
Sekse					
Mannen	349	1,1	8,3	63,0	14,3
Vrouwen	581	1,9	13,1	60,7	11,0
$\chi^2_{(1df)}$		0,77	4,96 *	0,52	2,22
Leeftijdscategorie					
tot 65 jaar	326	1,8	3,7	73,8	12,3
65-75 jaar	345	1,4	6,4	68,1	12,4
75-85 jaar	198	1,5	15,7	56,6	13,6
85+	35	0,0	25,0	40,0	8,3
$\chi^2_{(3df)}$		. ^a	38,66 **	28,10 **	0,82

^a χ^2 -vergelijkingstoets niet toepasbaar, meer dan 25% van de cellen in de kruistabel heeft een verwachte frequentie lager dan 5.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,001$

en kleinkinderen. Een ander substantieel deel van de totale variantie ligt op het niveau van de grootouder (42,1%). Slechts 10% van de totale variantie ligt op het niveau van het kleinkind. De verschillen in de frequentie van het contact met de grootouder tussen kleinkinderen uit hetzelfde gezin zijn dus relatief het minst groot.

In tabel 3 staan de resultaten weergegeven van de multi-niveau-regressieanalyses waarin verklarende variabelen zijn opgenomen. In model 2 zijn de *kinkeeping*- en *kin selection*-variabelen toegevoegd. Het opleidingsniveau en de partnerstatus van de grootouder zijn als controlevariabelen ingebracht. Aan de afname in deviantie ($\Delta -2 \cdot \log\text{likelihood} = -148,74$), valt af te lezen dat dit model beter bij de data past dan het lege model: $\chi^2_{(7)} > 24,32$ ($p < 0,001$). Zoals in het onderste deel van de tabel is te lezen, bieden de *kin selection*- en *kinkeeping*-variabelen met name een verklaring van verschillen op het grootouderniveau.

Kinkeeping verwijst naar de grotere betrokkenheid van vrouwen bij interacties binnen de familie. In lijn met deze gedachte zien we dat grootmoeders vaker dan grootvaders contact heb-

Tabel 3: Resultaten multivariate multilevel-regressieanalyse van de contactfrequentie tussen grootouder en kleinkind op kenmerken van de grootouder, kenmerken van het kleinkind en kenmerken van de middengeneratie (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en absolute *t*-waarden); 5752 kleinkinderen, 2529 kinderen, 945 grootouders

	Model 2 kinkeeping & kin selection	Model 3 social-emotional selectivity & groot- ouderschapscarrière	Model 4 fysieke beschik- baarheid	Model 5 sociale beschik- baarheid	Model 6 interacties
<i>Fixed deel:</i>					
Constante	3,791 (46,8) ***	3,681 (49,1) ***	5,800 (53,2) ***	2,657 (18,1) ***	2,629 (18,0) ***
<i>Grootouder</i>					
Sekse (1 'vrouw')	0,210 (2,1) *	-0,062 (0,7)	0,085 (1,1)	-0,010 (0,2)	0,006 (0,1)
Leeftijd (gemiddelde = 73,5)		-0,052 (10,4) ***	-0,030 (6,0) ***	-0,027 (6,8) ***	-0,027 (6,8) ***
Ooit gescheiden				-0,304 (2,6) **	-0,290 (2,5) **
Gezondheid (gemiddelde = 18)			0,040 (3,1) **	0,030 (2,7) **	0,027 (2,5) **
In institutionele woonvorm			-0,533 (3,3) ***	-0,470 (3,7) **	-0,462 (3,6) **
Betaalde baan			-0,342 (2,2) *	-0,368 (2,9) **	-0,398 (3,2) ***
Vrijwilligerswerk			0,012 (0,1)	0,045 (0,6)	0,045 (0,7)
Aantal kleinkinderen (gemiddelde = 6)			-0,042 (6,0) ***	-0,024 (4,8) ***	-0,024 (4,8) ***
<i>Kleinkind</i>					
Partnerstatus (1 'geen partner')	-0,826 (8,2) ***	-0,285 (2,9) **	-0,165 (2,0) *	-0,121 (1,8) *	-0,112 (1,7) *
Opleiding (gemiddelde = 8 jaar)	-0,031 (1,9) *	-0,059 (3,9) ***	-0,017 (1,3)	-0,013 (1,3)	-0,014 (1,4)
<i>Kleinkind</i>					
Sekse (1 'vrouw')	0,024 (1,2)	0,023 (1,2)	0,024 (1,3)	0,026 (1,4)	0,027 (1,4)
Kleinkind dezelfde sekse als grootouder	0,050 (2,5) **	0,045 (2,3) *	0,044 (2,3) *	0,038 (2,0) *	0,036 (1,9) *
Kleinkind niet-bloedverwant	-0,818 (7,0) ***	-0,808 (7,1) ***	-0,684 (6,4) ***	-0,471 (4,8) ***	-0,468 (4,8) ***
Leeftijd kleinkind (gemiddelde = 16)		-0,028 (9,3) ***	-0,028 (14,0) ***	-0,026 (13,0) ***	-0,032 (3,2) ***

	Model 2 <i>kinkeeping & kin selection</i>	Model 3 <i>social-emotional selectivity & groot- ouderschapscarrière</i>	Model 4 <i>fysieke beschik- baarheid</i>	Model 5 <i>sociale beschik- baarheid</i>	Model 6 <i>interacties</i>
<i>Middengeneratie</i>					
Sekse (1 'vrouw')	0,289 (4,9) ***	0,319 (5,6) ***	0,306 (6,1) ***	0,134 (3,1) **	0,099 (2,2) *
Ooit gescheiden				-0,481 (6,3) ***	-0,720 (6,4) ***
Contact met grootouder				0,478 (28,1) ***	0,473 (27,8) ***
(log) Reistijd vanaf grootouder			-1,335 (26,2) ***	-0,772 (16,1) ***	-0,745 (15,9) ***
Gezinsgrootte (gemiddelde = 2)			-0,061 (2,1) *	-0,077 (3,1) ***	-0,074 (3,0) **
<i>Interactievariabelen</i>					
Middengeneratie ooit gescheiden *					0,454 (3,1) **
Sekse middengeneratie					-0,005 (5,0) ***
Contact grootouder-middengeneratie*					0,020 (5,0) ***
Leeftijd kleinkind					
(log) Reistijd grootouder-middengeneratie *					
Leeftijd kleinkind					
<i>Random deel:</i>					
Variantie niveau grootouder	1,166 (12,8) ***	0,854 (11,5) ***	0,554 (10,5) ***	0,295 (8,4) ***	0,286 (8,4) ***
Variantie niveau middengeneratie	1,521 (25,8) ***	1,457 (26,0) ***	1,136 (25,2) ***	0,862 (24,6) ***	0,844 (24,1) ***
Variantie niveau kleinkind	0,320 (40,0) ***	0,317 (39,6) ***	0,317 (39,6) ***	0,316 (39,5) ***	0,314 (39,3) ***

	Model 2 <i>kinkeeping & kin selection</i>	Model 3 <i>social-emotional selectivity & groot- ouderschapscarrière</i>	Model 4 <i>fysieke beschik- baarheid</i>	Model 5 <i>sociale beschik- baarheid</i>	Model 6 <i>interacties</i>
<i>Verklande variantie:</i>					
<i>Totaal</i>					
– Niveau grootouder	7,0%	18,7%	37,8%	54,4%	55,3%
– Niveau middengeneratie	14,3%	37,3%	59,3%	78,3%	79,0%
– Niveau kleinkind	1,7%	5,9%	26,6%	44,3%	45,5%
	0,9%	1,9%	1,9%	2,2%	2,8%
-2*loglikelihood	16758,770	16475,090	15817,010	15045,830	14970,660

* *p* < 0,05,
** *p* < 0,01,
*** *p* < 0,001

ben met hun kleinkinderen. Het hiervoor gerapporteerde resultaat dat grootouders vaker contact hebben met kinderen van dochters dan met kinderen van zoons is ook in lijn met de kinkeeping-gedachte. Er is echter weinig ondersteuning voor kinkeeping binnen de jongste generatie: tussen kleindochters en kleinzoons zien we geen verschillen in de frequentie van contact met grootouders.

Kin selection betreft de mate en betrouwbaarheid van verwantschap. Zoals verwacht blijkt dat grootouders minder vaak contact hebben met stief- en adoptiekleinkinderen dan met kleinkinderen met wie bloedverwantschap bestaat. Ook zien we empirische ondersteuning voor de hypothese dat het contact frequenter is tussen grootouders en kleinkinderen van dezelfde sekse dan tussen grootouders en kleinkinderen van verschillende sekse. Model 2 bevat slechts een gedeeltelijke toetsing van het effect van de onzekerheid van vaderschap. Het aantal moederdochterbindingen kan niet in het model worden opgenomen vanwege de overlap met de afzonderlijke seksevariabelen. In Model 2 hebben we ons om die reden beperkt tot de volgende toetsing. Nagegaan is of er vaker contact is met kinderen van dochters dan met kinderen van zoons. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Overigens laten de resultaten van bivariate analyses zien dat er weinig steun is voor de hypothese dat grootmoeders en kleinkinderen van dochters het vaakst contact hebben, terwijl grootvaders en kleinkinderen van zoons het minst vaak contact hebben (details van deze analyses kunnen bij de auteurs worden opgevraagd). De sekse van de middengeneratie blijkt de doorslaggevende factor te zijn. Grootmoeders én grootvaders hebben vaker contact met kinderen van dochters dan met kinderen van zoons.

Social-emotional selectivity veronderstelt een toename van de contactfrequentie met een toenemende leeftijd van de grootouder. Zoals de resultaten van model 3 laten zien, wordt het tegenovergestelde gevonden: oudere grootouders hebben relatief minder vaak contact met hun kleinkinderen dan jongere grootouders. De grootouderschapscarrière zou zodanig verlopen dat de meest intensieve contacten plaatsvinden als de kleinkinderen jong zijn. De negatieve coëfficiënt voor de leeftijd van het kleinkind in model 3 is hiermee in overeenstemming. In model 3 blijkt het effect van de sekse van de grootouder niet meer significant te zijn. Wanneer – zoals in model 3 gebeurt – rekening wordt gehouden met het gegeven dat grootvaders gemiddeld ouder zijn dan grootmoeders, dan blijken beiden ongeveer even vaak contact te hebben met kleinkinderen. Op basis van de afname in deviantie tussen model 2 en model 3 kan worden geconcludeerd dat het laatste model beter bij de data past ($\chi^2_{(2)} > 13,82, p < 0,001$). De verklaarde variantie op het grootouderniveau is met name toegenomen.

In model 4 zijn de variabelen die verband houden met de fysieke beschikbaarheid van grootouder en kleinkind geïntroduceerd. Wat de kenmerken van grootouders betreft vinden we, conform de verwachting, dat de frequentie van contact met kleinkinderen een positieve samenhang vertoont met de gezondheid en een negatieve samenhang met het verblijven in een institutionele woonvorm, het hebben van een betaalde baan en het aantal kleinkinderen. Tegen de verwachting in, blijkt het verrichten van vrijwilligerswerk niets uit te maken voor de frequentie van het contact met kleinkinderen. De reistijd heeft het verwachte effect: naarmate grootouders en kleinkinderen er langer over doen om bij elkaar te komen, hebben ze minder vaak contact. Tot slot wordt een verschil gevonden voor de gezinsgrootte: naarmate het klein-

kind meer broers of zussen heeft, is er minder vaak contact met zijn/haar grootouder. Dit resultaat komt niet overeen met de gedachte dat een groot gezin veel aanleiding geeft tot contacten (verjaardagen enzovoort). Het tegendeel wordt gevonden: kleinkinderen die relatief veel broers en zussen hebben, hebben relatief weinig contact met hun grootouders. Het toevoegen van de variabelen die verband houden met de fysieke beschikbaarheid, levert een betere verklaring van verschillen tussen grootouders en van verschillen op het niveau van de middengeneratie. Zoals is af te lezen aan de afname in deviantie, past model 4 beter bij de data dan model 3 ($\Delta -2 \cdot \log\text{likelikhoo}d = -658,08; \chi^2_{(7)} > 24,32, p < 0,001$).

Indicatoren van sociale beschikbaarheid zijn in model 5 toegevoegd. De kwaliteit van de relatie tussen de ouders en de grootouders, gemeten aan de hand van de contactfrequentie, blijkt zoals verwacht een sterke voorspeller te zijn van de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen. Grootouders die vaker contact hebben met hun zoon of dochter hebben significant vaker contact met de betreffende kleinkinderen. Als grootouders ooit een scheiding hebben meegemaakt blijken zij, conform onze verwachting, minder vaak contact te hebben met hun kleinkinderen dan als zij geen huwelijksontbinding hebben meegemaakt. Anders dan verwacht zien we dat echtscheiding in de middengeneratie ook samenhangt met relatief minder grootouder-kleinkind contact. We hadden het tegenovergestelde voorspeld, namelijk dat echtscheiding van de middengeneratie zou leiden tot een versterking van intergenerationele familiebanden. Opmerkelijk is dat we negatieve gevolgen voor echtscheiding vinden terwijl al rekening is gehouden met de frequentie van contact tussen grootouders en hun volwassen kinderen. Model 5 biedt in vergelijking met model 4 een betere fit van de data ($\Delta -2 \cdot \log\text{likelikhoo}d = -771,18; \chi^2_{(3)} > 16,27; p < 0,001$). Opname van de sociale-beschikbaarheidskenmerken leidt tot meer verklaarde variantie op het grootouderniveau en het middengeneratieniveau.

In model 6 worden ten slotte drie interactievariabelen aan het model toegevoegd. De positieve waarde van de coëfficiënt van de interactievariabele 'middengeneratie ooit gescheiden*seks middengeneratie' duidt erop dat de negatieve gevolgen van een middengeneratiescheiding voor de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen minder sterk zijn als het een dochter betreft dan als het een zoon betreft. De coëfficiënt van de interactievariabele 'contact grootouder-middengeneratie*leeftijd kleinkind' is negatief: in overeenstemming met de verwachting is de invloed van de kwaliteit van de ouder-grootouderrelatie op de interacties van grootouders en kleinkinderen minder sterk voor oudere kleinkinderen dan voor jongere kleinkinderen. De invloed van reistijd blijkt ook te verschillen tussen oudere en jongere kleinkinderen. De negatieve samenhang tussen reisafstand en de frequentie van contact is minder sterk onder oudere kleinkinderen dan onder jongere kleinkinderen. Het toevoegen van de interactievariabelen levert een significante bijdrage aan de verklaring van de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen ($\Delta -2 \cdot \log\text{likelikhoo}d = -75,17; \chi^2_{(3)} > 16,26, p < 0,001$). Met het toevoegen van de interactievariabelen is de onverklaarde variantie op alle drie de niveaus iets afgenomen.

5. Conclusie

Het algemene beeld dat uit ons onderzoek naar voren komt, is dat de meeste grootouders in Nederland vrij regelmatig contact hebben met kleinkinderen: meer dan de helft van de grootouders heeft elke week contact met een of meer kleinkinderen. Ongeveer één op de acht grootouders heeft zelfs dagelijks contact met kleinkinderen.

Is de frequentie van het contact dat grootouders hebben met hun kleinkinderen evenredig over alle kleinkinderen verdeeld? Het antwoord op deze vraag is 'nee'. De frequentie van het contact varieert niet alleen tussen grootouders, maar ook tussen de gezinnen van hun kinderen en tussen individuele kleinkinderen. De verschillen tussen kleinkinderen van verschillende kinderen zijn het grootst. Hier komen we tot de belangrijkste conclusie van dit onderzoek, namelijk dat de omstandigheden van de middengeneratie in grote mate bepalend zijn voor de frequentie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen. De verschillen in contactfrequentie tussen kleinkinderen uit hetzelfde gezin zijn relatief klein.

Op het niveau van de middengeneratie zijn vooral kenmerken van de gelegenheidsstructuur bepalend voor de frequentie van contact tussen grootouder en kleinkind. Naast de reistijd en het aantal kleinkinderen, is de kwaliteit van de relatie met de grootouder van belang. Als de ouder-grootouderrelatie goed is, dan is er relatief meer contact tussen grootouders en kleinkinderen. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de kwaliteit van de relatie tussen grootouder en middengeneratie is gemeten aan de hand van de frequentie van contact. Liever hadden we een meting gehad die wat minder overlap vertoonde met de uitkomstvariabele van dit onderzoek. Daarnaast blijkt het ooit-gescheiden zijn van de middengeneratie een belangrijke determinant te zijn, maar de gevolgen zijn anders dan we op basis van vorig onderzoek hadden verwacht. Grootouders blijken minder vaak contact te hebben met kleinkinderen indien de middengeneratie ooit is gescheiden. Dit geldt sterker voor zoons dan voor dochters. Onze gedachte was dat echtscheiding van volwassen kinderen de generaties juist bij elkaar zou brengen: grootouders zouden inspringen om hun nageslacht bij te staan. Het is niet duidelijk waarom echtscheiding van de ouders een vermindering van contact met grootouders tot gevolg zou hebben. Een vermindering van contact in het geval van zoons is niet echt verrassend, gegeven dat kinderen na scheiding over het algemeen meer tijd bij hun moeder doorbrengen dan hun vader. Mogelijk speelt ook hertrouw van de gescheidenen een rol of de komst van half- en stiefkleinkinderen.

Persoonlijke motieven spelen op het niveau van de middengeneratie ook een rol. Op basis van zowel de theorie van *kinkeeping* als die van *kin selection* veronderstelden we een intensiever contact in het geval van dochters dan in het geval van zoons. Deze veronderstelling vond empirische ondersteuning en biedt een nadere aanwijzing voor matrilineariteit in familierelaties (Chan & Elder, 2000; Verweij & Kalmijn, 2004).

Naast kenmerken van de middengeneratie spelen grootouderkenmerken een rol bij de verklaring van verschillen in contactfrequentie. Ook hier blijken kenmerken van de gelegenheidsstructuur meer verklaringskracht te hebben dan persoonlijke motieven. Toch zijn persoonlijke motieven nog wel degelijk van invloed. Zo blijkt de leeftijd van de grootouder een belangrijke

determinant te zijn, ook wanneer rekening wordt gehouden met factoren die met de leeftijd samenhangen zoals gezondheid, institutionalisering, partnerstatus, het aantal kleinkinderen en de leeftijd van het kleinkind. Oudere grootouders hebben gemiddeld minder contact met hun kleinkinderen dan jongere grootouders. Opmerkelijk is dat we op basis van de theorie van *social-emotional selectivity* juist een positieve samenhang hadden verwacht tussen leeftijd van de grootouder en de frequentie van contact. De onderliggende gedachte was dat mensen op gevorderde leeftijd zich meer en meer gaan concentreren op interacties die emotioneel het meest waardevol zijn, waaronder contacten met kleinkinderen. Wellicht zijn er voor de oudsten toch barrières die het contact met kleinkinderen bemoeilijken. Een mogelijkheid zou zijn dat oudere grootouders en hun kleinkinderen meer moeite hebben zich in te leven in elkaars belevingswereld dan jongere grootouders en hun kleinkinderen.

Bij een van de kenmerken van de gelegenheidsstructuur, namelijk echtscheiding, staan we wat langer stil. Een echtscheiding van de grootouder heeft negatieve gevolgen voor de frequentie van het contact met kleinkinderen, zelfs wanneer rekening wordt gehouden met de kwaliteit van de relatie tussen de grootouder en zijn of haar kind. Verschillende interpretaties zijn mogelijk. Een echtscheiding brengt met zich mee dat een kleinkind twee in plaats van één adres heeft om op bezoek te gaan of naartoe te bellen. Een andere mogelijkheid is dat de grootouder is getrouwd en dat er via de nieuwe partner aanvullende kleinkinderen in het leven zijn gekomen. Verder onderzoek zal uitsluitsel kunnen geven.

De kenmerken van het kleinkind die in het model zijn opgenomen, hebben met name betrekking op persoonlijke motieven. Contacten met grootouders zijn meer frequent als er een hogere mate van verwantschap is. Met andere woorden: er is vaker contact met biologische kleinkinderen dan met stief- of geadopteerde kleinkinderen en er is meer contact met kleinkinderen van dezelfde sekse dan met die van de andere sekse. Daarnaast blijkt de leeftijd van het kleinkind relevant te zijn. De hogere frequentie van het contact met jonge kleinkinderen heeft wellicht te maken met de bijdrage die grootouders leveren aan de informele opvang van jonge kinderen. Interessant is dat er onder kleinkinderen geen ondersteuning wordt gevonden voor een *kinkeeping*-rol van meisjes: met mannelijke kleinkinderen is er even vaak contact als met vrouwelijke. Twee interpretaties zijn mogelijk. Mogelijk is *kinkeeping* vooral een rol voor volwassen vrouwen. Mogelijk is ook dat *kinkeeping* vooral betrekking heeft op contacten met descendente familieleden en niet met familieleden in de ascendente lijn.

In dit onderzoek waren alle gegevens afkomstig van de grootouder. Vervolgonderzoek zal meer inzicht moeten verschaffen in de interacties tussen grootouders en kleinkinderen vanuit het perspectief van het kleinkind. Welke motieven heeft een kleinkind om meer of minder te investeren in de relatie met een grootouder en in hoeverre is de leefsituatie van het kleinkind van invloed op de relatie met een grootouder? Idealiter zouden ook gegevens moeten worden verzameld over beide ouders van het kleinkind, alle grootouders en de relatie tussen het kleinkind en zijn of haar ouders. Verschillende vragen die in dit onderzoek niet konden worden beantwoord, hebben betrekking op de ontwikkeling van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen. Uit de longitudinale studie van Silverstein en Long (1998) blijkt dat de frequentie van het contact tussen een volwassen kleinkind en zijn of haar grootouder over een periode van

23 jaar sterk afneemt. Aanvullend longitudinaal onderzoek zal moeten uitwijzen hoe de relatie zich vanaf het begin ontwikkelt. In hoeverre zijn er verschillende fases in de relatie tussen een grootouder en zijn of haar kleinkind te onderscheiden? Op welke manier oefenen de (omstandigheden van de) ouders van het kleinkind gedurende het verloop van de tijd invloed uit op de relatie?

De resultaten van dit onderzoek bieden een aantal nieuwe perspectieven op toekomstige ontwikkelingen. Het gegeven dat oudere grootouders minder vaak contact hebben met kleinkinderen dan jongere grootouders is interessant in het kader van het uitstel van het ouderschap in Nederland. Momenteel zijn vrouwen gemiddeld bijna 30 jaar bij de geboorte van hun eerste kind (Beets, Dourleijn, Liefbroer, & Henkens, 2000). Daarmee samenhangend stijgt de leeftijd waarop mensen voor het eerst grootouder worden. Mocht het uitstel van ouderschap doorzetten, dan zullen toekomstige grootouders wellicht minder contact hebben met hun kleinkinderen dan de grootouders van nu. Tegelijkertijd is er een ontwikkeling die suggereert dat er juist voor grootouders meer ruimte zal zijn een hechte band met hun kleinkinderen op te bouwen. Vanwege het verminderd kindertal, hebben grootouders immers gemiddeld minder kleinkinderen (Post e.a., 1997).

Een derde mogelijke ontwikkeling is dat met het toegenomen aantal echtscheidingen, het contact tussen grootouders en kleinkinderen minder vanzelfsprekend wordt. In tegenstelling tot landen als Frankrijk, Oostenrijk en de Verenigde Staten hebben grootouders in Nederland niet het wettelijk recht op omgang met kleinkinderen (Arps, 1997). Indien het aantal echtscheidingen onder ouders met kinderen toeneemt, zullen meer grootouders en kleinkinderen in Nederland beperkt worden in de omgang. Onder de huidige ouderen is het aantal ooit-gescheiden nog relatief klein. Onder toekomstige ouderen zal dat anders zijn. Daarnaast is er de opkomst van het stiefgrootouderschap, samenhangend met de geboorte van kinderen in tweede en derde huwelijken. Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat stiefgrootouderschap gekenmerkt wordt door een lagere contactfrequentie dan biologisch grootouderschap. Mogelijk heeft de aanwas van stiefgrootouders en stiefkleinkinderen binnen families ook gevolgen voor de interacties tussen grootouders en hun biologische kleinkinderen. Aanvullend onderzoek zal in meer detail moeten onderzoeken in hoeverre de toenemende complexiteit van familiestructuren van invloed is op relaties tussen grootouders en kleinkinderen.

Noten

1. Janneke Oppelaar participeert als junior onderzoeker in het Europese Research Training Network (RTN) over grootouderschap en is verbonden aan Agder University College in Kristiansand, Noorwegen. Pearl A. Dykstra is onderzoeker bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag en bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Dit artikel is gebaseerd op de afstudeerscriptie van Janneke Oppelaar (sociologie, Universiteit Utrecht). Aan deze scriptie

is in 2003 de Joep Munnichs prijs van de Nederlandse Vereniging voor Gerontologie toegekend. In 2004 heeft Oppelaar de prijs gewonnen van de Nederlandse Sociologen Vereniging voor de beste scriptie van de kalenderjaren 2002 en 2003. Dit artikel is gebaseerd op gegevens die zijn verzameld in het kader van het onderzoekprogramma *Leefvormen en sociale netwerken van ouderen*, uitgevoerd door de Afdelingen Sociaal-Culturele Wetenschappen, en Methoden en Technieken van

Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit en door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), en mede gefinancierd in het kader van het Nederlands

Stimuleringsprogramma Ouderenonderzoek (NES-TOR). Correspondentieadres: Pearl A. Dykstra, NIDI, Postbus 11650, 2502 AR Den Haag (e-mail: dykstra@nidi.nl).

Literatuur

- Arps, C. (1997). *Grootouders, in alle soorten en maten*. Amsterdam: Boom.
- Baltes, M.M. & Carstensen, L.L. (1999). Social-psychological theories and their applications to aging: From individual to collective. In V.L. Bengtson & K.W. Schaie (eds.), *Handbook of theories of aging* (pp. 209-225). New York: Springer.
- Barranti, C.C.R. (1985). The grandparent/grandchild relationship: Family research in an era of voluntary bonds. *Family Relations*, 34, 343-352.
- Beets, G., Dourleijn, E., Liefbroer, A.C. & Henkens, K. (2001). *De timing van het eerste kind in Nederland en Europa*. Den Haag: NIDI Rapport nr. 59.
- Broese van Groenou, M.I., Tilburg, T.G., van, Leeuw, E.D. de, & Liefbroer, A.C. (1995). Appendix: Data collection. In C.P.M. Knipscheer, J. de Jong Gierveld, T.G. van Tilburg & P.A. Dykstra (eds.), *Living arrangements and social networks of older adults* (pp. 185-197). Amsterdam: VU University Press.
- Brubaker, T.H. (1990). Families in later life: A burgeoning research area. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 959-981.
- Carstensen, L.L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: Support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, 7, 331-338.
- Chan, C.G. & Elder, G.H. Jr. (2000). The matrilineal advantage in grandchild-grandparent relations. *The Gerontologist*, 40, 179-190.
- Cherlin, A.J. & Furstenberg, F.F. Jr. (1986). *The new American grandparent: A place in the family, a life apart*. New York: Basic Books.
- Diesfeldt, H.F.A. (1999). Grootouders in de gerontologie: Stiefmoederlijk bedeed? *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 30, 3-4.
- Dubas, J.S. (2001). How gender moderates the grandparent-grandchild relationship: A comparison of kin-keeper and kin-selector theories. *Journal of Family Issues*, 22, 478-492.
- Dykstra, P.A. (1998). The effects of divorce on intergenerational exchanges in families. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 33, 77-93.
- Freese, J., & Powell, B. (1999). Sociobiology, status and parental investment in sons and daughters: Testing the Trivers-Willard hypothesis. *American Journal of Sociology*, 104, 1704-1743.
- Goldstein, H. (1995). *Multilevel statistical models. Second edition*. Internet edition: Kendall's Library of Statistics 3.
- Hagestad, G. O. (1981). Problems and promises in the social psychology of intergenerational relations. In E. Shanas (ed.), *Aging: Stability and change in the family* (pp. 11-46). New York: Academic Press.

- Harris, J.R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. New York: Free Press.
- Johnson, C.L. (1988). *Ex familia. The impact of divorce on grandparents, parents and children*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Kivett, V.R. (1985). Grandfathers and grandchildren: Patterns of association, helping and psychological closeness. *Family Relations*, 34, 565-571.
- Leek, M. & Smith, P.K. (1991). Cooperation and conflict in three-generation families. In P.K. Smith (ed.), *The psychology of grandparenthood. An international perspective* (pp. 177-194). London: Routledge.
- Matthews, S.H. & Sprey, J. (1985). Adolescents' relationships with grandparents: An empirical contribution to conceptual clarification. *Journal of Gerontology*, 40, 621-626.
- Neugarten, B.L. & Weinstein, K.K. (1964). The changing American grandparent. *Journal of Marriage and the Family*, 26, 199-204.
- Post, W., Van Imhoff, E., Dykstra, P., & Van Poppel, F. (1997). *Verwantschapsnetwerken in Nederland: Verleden, heden, toekomst*. Den Haag: NIDI Rapport nr. 51.
- Prins, C.J.M. (1994). Kans op grootouderschap neemt pas op termijn af. *Maandstatistiek van de bevolking*, 1994/1, 6-8.
- Remery, C., Doorne-Huiskes, A. van, Dykstra, P., & Schippers, J. (2000). *En als oma nu ook een baan heeft? De toekomst van de informele kinderopvang in Nederland*. Den Haag: NIDI Rapport no. 57.
- Rosenthal, C.J. (1985). Kinkeeping in the familial division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 965-974.
- Rossi, A.S. & Rossi, P.H. (1990). *Of human bonding: Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sanders, G.F. & Trygstad, D.W. (1989). Stepgrandparents and grandparents: The view from young adults. *Family Relations*, 38, 71-75.
- Silverstein, M. & Long, J.D. (1998). Trajectories of grandparents' perceived solidarity with adult grandchildren: A growth curve analysis over 23 years. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 912-923.
- Smith, P.K. (1991). Introduction: the study of grandparenthood. In P.K. Smith (ed.), *The psychology of grandparenthood: An international perspective* (pp. 1-15). London: Routledge.
- Solinge, H. van (1995). Het veranderende imago van het bejaardenoord. *DEMOS*, 11, 1-3.
- Spruytte, N., Verschueren, K. & Marcoen, A. (1999). Grootouders: hun beleving van de relatie met het oudste kleinkind en hun welbevinden. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 30, 21-30.
- Troll, L.E. (1983). Grandparents: The family watchdogs. In T. Brubaker (ed.), *Family relationships in later life* (pp. 63-74). Beverly Hills, CA: Sage.
- Troll, L.E. (1994). Family connectedness of old women: Attachments in later life. In B.F. Turner & L.E. Troll (eds.), *Women growing older: Psychological perspectives* (pp. 169-201). London: Sage.
- Troll, L.E. (1985). The contingencies of grandparenting. In: V.L. Bengtson & J.F. Robertson (eds.). *Grandparenthood*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Troll, L.E., Miller, S. & Atchley, R. (1979). *Families in later life*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Uhlenberg, P., & Hammil, B.G. (1998). Frequency of grandparent contact with grandchild sets: Six factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38, 276-285.
- Vermulst, A.A., De Brock, A.J.L.L. & Van Zutphen, R.A.H. (1991). Transmission of parenting across generations. In P.K. Smith (ed.), *The psychology of grandparenthood. An international perspective* (pp. 100-122). London: Routledge.
- Verweij, A. & Kalmijn, M. (2004). Op bezoek bij familie en schoonfamilie. Een vergelijking van bezoekfrequenties gebaseerd op gegevens over gehuwde en samenwonende partners. *Mens en Maatschappij*, 79, 66-88.